

UDK 314.114:612.663(497.11)"1961-2011"

Оригиналан научни рад

Original scientific work

Урош Живановић

**РАЗЛИКЕ У ФЕРТИЛИТЕТУ СТАНОВНИШТВА ИЗМЕЂУ
ГРАДСКИХ И ОСТАЛИХ НАСЕЉА СРБИЈЕ**

Извод: Циљ овог рада је да се истражи ниво фертилитета и промене у репродуктивном понашању становништва у градским и осталим насељима у Србији. Чињеница је да постоје значајне разлике у нивоу остварене плодности у зависности од места становања. Зато је анализом обухваћена дуга серија статистичких података о фертилитету према типу насеља за период након Другог светског рата, са идејом да се утврди у којој мери су различите друштвено-економске околности и правци развоја у овим насељима утицали на различито репродуктивно понашање испитиваних популација. Полази се од претпоставке да један овакав компаративни приступ истраживању фертилитета може допринети бољем разумевању бројних фактора који утичу на висину фертилитета. Диспропорције, настале под одређеним закономерностима, могу бити јасније схваћене преко анализе нивоа достигнутог фертилитета између различитих група становништва. Оно што карактерише анализирано временско раздобље је константно опадање нивоа фертилитета. Данас је у Србији (изузимајући простор Косова и Метохије) вредност стопе укупног фертилитета далеко испод нивоа неопходног за просту замену генерација.

Кључне речи: диференцијални фертилитет, популациона динамика, градска/остала насеља, Србија

Abstract: The aim of this paper is to investigate fertility levels and changes in reproductive behavior of the population in urban and other settlements in Serbia. The fact is that there are significant differences in the level of actual fertility, depending on their place of residence. Therefore, the analysis included a long series of statistical data fertility by type of settlements for the period after the Second World War, with the idea to establish the extent to which different socio-historical circumstances and directions of development influenced the different reproductive behavior between studied populations. It started with the assumption that such a comparative approach research fertility can contribute to a better understanding of the many factors that affect the fertility level. Disproportions arising under certain regularities can be more clearly understood through an analysis of the achieved level of fertility among different population groups. What characterizes the analyzed time period is continuous decline in fertility. Today in Serbia (excluding Kosovo and Metohija) the total fertility rate is far below the level needed for generation replacement.

Key words: differential fertility, population dynamics, urban/other settlements, Serbia

О диференцијалном фертилитету – теоријско-методолошка полазишта

Задатак овог рада је да се утврде промена у динамици кретања фертилитета становништва градских и осталих насеља¹ на територији Републике Србије, као и њихово међусобно упоређивање за области централне Србије и Војводине, у периоду 1953-2011. године. Пописна и витална статистике омогућавају праћење и упоређивање динамике демографских процеса у различитим територијалним и временским оквирима. Међутим, пошто се не располаже одговарајућим подацима за израчунавање специфичних стопа фертилитета, временски оквир биће сужен на период 1983-2011. године, а за праћење укупног броја живорођених и стопа наталитета по наведеним областима подаци ће се односити на период 1961-2011. У последње две деценије, када је демографска поларизација све израженија на територији Републике Србије, велики удео у укупном рађању, нарочито у градским насељима, остварује подручје главног града. Из тог разлога, у раду ће бити приказане и вредности општих, специфичних и стопа укупног фертилитета на подручју Београда, за године последња два пописа.

Из теорије је познато да постоје разлике у фертилитету између различитих група. Бројна су истраживања у иностраној и домаћој литератури која упућују на то да разлике у фертилитету недвосмислено произилазе из различитог схватања о величини жељене породице између појединих популационих група. Диференцијални фертилитет се испитује према разним карактеристикама становништва, представљајући посебан интерес у демографији. Присутне су веће или мање варијације између појединих група становништва, које можемо класификовати према неким карактеристикама, као што су: образовање, етничка припадност, занимање и сл. Разлике су израженије у периоду демографске транзиције, а утврђивање одређених закономерности омогућава да се јасније схвате разлике у висини плодности одређеног дела популације. У раду ће бити скренута пажња на истраживања домаћих аутора и на њихове закључке у погледу фактора који детерминишу разлике у фертилитету.

У оквиру студије Мирослава Рашевића „Детерминанте фертилитета становништва Југославије“ (1971) у посебном поглављу дата је анализа диференцијалног фертилитета женског становништва према карактеристикама народност, школска спрема, активност и занимање, на основу подата-

¹ У пописима током друге половине 20. века примењивали су се различити критеријуми за дефинисање насеља, па су у једном случају делови одређене територије сматрани насељем, а у другом делом насеља. Различите дефиниције насеља довеле су и до промене броја становника у појединим местима. Тако су се у пописима у периоду 1953-1981. насеља делила на три типа: градска, сеоска и мешовита, а од 1991. године, методолошким изменама, подељена су на градска и остала.

ка пописа становништва из 1961. године. У анализу је био укључен просечан број живорођене деце за кохорте жена 35-39 и 60-64 године, за бивше југословенске републике, али и за подручје Србије на нивоу централне Србије, Војводине и Косова и Метохије. Резултати наведеног истраживања указали су на разлике у нивоу остварене плодности жена према свим анализираним обележјима. Међутим, издиференцираност је присутна посматрано и са регионалног аспекта, али и између старије и млађе старосне кохорте, што указује на константно опадање нивоа фертилитета у целини. Различити социјални обичаји, морални кодекси и религиозне доктрине, усађени у идентитет одређеног народа, могу посредно или непосредно бити у вези са формирањем става о фертилитету. Остварени фертилитет умногоме зависи и од достигнутог нивоа образовања, тј. степена школске спреме. По правилу, највећа стопа кумулативног фертилитета свих старосних кохорти које су изашле из прокреативног периода бележи се код жена без школске спреме, те се логично намеће закључак да најмањи број деце рађају високо квалификоване жене. Економски активне жене имају знатно мање времена за бригу и негу деце него домаћице, јер су по правилу знатно више ангажоване изван породице. Најмање разлике у висини фертилитета према активности жена присутне су у слабије развијеним, аграрним друштвима, а највеће у друштвима која су захваћена јаким процесом индустријализације и урбанизације, где постоје значајне разлике у погледу образовања, економског и социјалног статуса женског дела популације. Занимање, односно врста занимања коју обављају жене, један је од битнијих фактора који утичу на плодност. Ниже вредности се бележе код жена из групе непољопривредних занимања. Значајне диференцијације постоје у оквиру ове групе занимања, јер неквалификовани радници и друго особље имају већи фертилитет чак и од пољопривредница. У оквиру групе непољопривредна занимања најнижи фертилитет остварују уметници и стручњаци (Рашевић, М., 1971).

Временска поређења указују на различите тенденције у кретању фертилитета по професионалним групама. У том погледу постоје извесна ограничења, због могућности промене занимања за време или после репродуктивног периода. Ово се нарочито односи на последице које су могле настати услед промене занимања (укључујући и издржаваоца), али и с обзиром на велике миграције становништва у послератном периоду из сеоских у градска насеља. Ипак се довољно поуздано може констатовати да је плодност смањена у свим групама занимања. Највише смањење је утврђено у групи стручњаци и канцеларијски службеници, а најмање код жена пољопривредница, рударских занимања и неквалификованих радника (Брезник, Д., 1971).

Снажна миграциона кретања и социјална покретљивост становништва осталих насеља окарактерисали су послератно друштво бивше Југо-

славије и довела до промена у просторном размештају, виталним карактеристикама и структурама становништва ових насеља. Депопулациони трендови су ојачани миграцијама на релацији село-град, постајући један од највећих структурно развојних проблема нашег друштва (Радовановић, С., 1999).

У контексту ових размишљања значајна су и истраживања Гордане Тодоровић која указују на разлике кохортног фертилитета у Србији према различитим обележјима. У раду су испитани начини којима жене контролишу рађања и ставови по питање величине породице, као и импликације тих ставова на контроли рађања (Тодоровић, Г., 1991).

Утврђивањем правилности у повезаности између појединих категорија становништва, у овом случају становника градских и осталих насеља, на посредан начин доприноси се бољем разумевању фактора фертилитета у једној посматраној популацији. Из свега се може извести општи закључак да је плодност становништва комплексна појава која је под утицајем већег броја фактора различите врсте и да добра анализа истих може расветлити одређене недоумице везане за кретање фертилитета одређене популације.²

Основне карактеристике популационе динамике у градским и осталим насељима

Масовни преразмештај људи и активности на релацији село-град, односно пољопривредне-непољопривредне делатности, имао је низ конкретних, негативних, демографских, социолошких, културолошких, економских, па и политичких последица, пре свега зато што се суштинска решења нису тражила кроз изграђивање и дугорочно планско спровођење такве развојне политике становништва која ће санирати деструктивне последице деаграризације и урбанизације (Радовановић С., 1999). Последице су продубљивање кризе у пољопривредним делатностима, а самим тим и демографско пражњење и опустошење руралних предела. Пољопривредна производња стагнира већ неколико деценија, и поред чињенице да је постигнут изузетан напредак на пољима технолошких достигнућа чија би примена довела до превазилажења економске кризе и ревитализације становништва. Међутим, подручја изван града бивају погођена интензивни-

² Детаљније видети: Благојевић, М. (1997): Родитељство и фертилитет, Србија деведесетих. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета; Девеџић, М. (2004). Значај брачности за ниво фертилитета, Демографија, 1, 73-91; Петровић, М. (1993/1994). Проблем недовољног рађања из интердисциплинарне перспективе, Становништво, 3(4) и 1(2), 13-28; Радушки, Н. (1993/1994). Непосредни фактори фертилитета становништва, Становништва, 3(4) и 1(2), 29-43; Ранчић, М. (1984/1985). Миграције, урбанизација и природно кретање становништва, Становништво, 1(4), 5-13.

јим процесом старења и проблемима недовољног рађања. На другој страни, под утицајем наведених процеса, деловање специфичних културолошких и психолошких фактора постаје све присутније и огледа се у усвајању одређених модела понашања који мењају и репродуктивне норме градског становништва. Настале промене резултат су ширења индивидуализма, односно жеље човека за самоостваривањем. Људи желе да реализују што већи степен својих потенцијала и зато све више усвајају материјалне, а не духовне вредности, што свакако доводи до дубоких демографских последица.

У периоду 1953-2011. године укупан број становника градских насеља Централне Србије увећан је више него троструко (индекс 330,2), док је у осталим насељима смањен за око 40% (индекс 60,6). У апсолутном износу то би значило да је у градским насељима на истој територији, од времена пописа спроведеног 1953. године, закључно са последњим (2011), број становника порастао са око 950 хиљада (21,2% укупног становништва територије) на 3,1 милион (59,5%). У осталим насељима број становника се смањило са око 3,5 милиона (78,2%) на 2,1 милион (40,5%).

Број становника градских насеља на територији Војводине у периоду од скоро шест деценија је више него дуплиран (индекс 228,2), док је у осталим насељима умањен за око 35% (индекс 65,6). То значи да је број становника порастао са око 500 хиљада (29,5% укупног становништва територије Војводина) на 1,1 милион (59,4%). У осталим насељима број становника је опао са око 1,2 милиона (70,5%) на око 785 хиљада (40,6%).

Нагли пад броја становника осталих насеља, са тенденцијом наставка овог негативног тренда, под утицајем је биолошке и миграционе компоненте, али и промене у дефинисању типа насеља у попису из 1991. године. На територији Централне Србије у периоду 1981-1991. године, због промене типа насеља, 64740 становника је аутоматски променило статус у градско, а да се притом нису померили из места сталног становања (Пенев Г., Стефановић Р., 1996). Од једне претежно руралне територије, интензивирањем процеса урбанизације, Србија временом постаје територија са изразито великим учешћем градског становништва у укупном.

Број живорођених у Србији био је највећи 1950-тих година услед компензације изосталог рађања током рата. Након стабилизације, у међупописном периоду 1961-1971, бележи се константан пад укупног броја живорођених. Нагли пад укупног броја живорођених уследио је већ током осамдесетих (Табела 1.), пре свега, као последица драстичног смањивања броја живорођених у насељима ван градског подручја. Укупан број живорођених на подручју Централне Србије у последњем међупописном периоду је за око 281 хиљаду мањи него у првом анализираном раздобљу, док су на територији Војводине исте вредности ниже за око 104 хиљаде. У збирном износу то би значило да се за период 2002-2011. родило око 385 хиљада мање деце него у међупописном периоду 1961-1971.

Табела 1. – Број живорођених према типу насеља у Централној Србији и Војводини

		Централна Србија	%	Војводина	%
1961-1971.	укупно	778986	100	283932	100
	градска	306758	39	139364	49
	остала	472228	61	144568	51
1971-1981.	укупно	817522	100	280888	100
	градска	438939	54	166229	59
	остала	378583	46	114659	41
1981-1991.	укупно	745025	100	258840	100
	градска	431810	58	146966	57
	остала	313215	42	111874	43
1991-2002.	укупно	656657	100	227171	100
	градска	385701	59	131721	58
	остала	270956	41	95450	42
2002-2011.	укупно	497602	100	180281	100
	градска	324073	65	112637	62
	остала	173529	35	67644	38

Извор: За период 1961–1991.– „Светлана Радовановић (1999)“; период 1991–2011.– РЗС (1992–2012), РЗС (2003) и РЗС (2012)

Са око 470 хиљада, колико је забележено у периоду 1961-1971, у последњем међупописном периоду у насељима Централне Србије која не припадају категорији градских број живорођених опао је на око 170 хиљада; 300 хиљада мање него почетком посматраног периода. У Војводини су исте вредности преполовљене, број живорођених је смањен са око 145 на 68 хиљада. Број живорођених у градским насељима на територији Централне Србије растао је у раздобљу 1961-1981, да би након десетогодишњег периода стагнације (1981-1991) почео константно опадати. Међутим, иако се број живорођених у овим насељима константно смањује током последње две деценије, у периоду 2002-2011. рођено је око 18 хиљада деце више него у временском раздобљу 1961-1971. На територији Војводине, након константног раста у периоду 1961-1981. године, број живорођених на подручју градских насеља почео се смањивати, а од претпоследњег међупописног периода и испод нивоа него с почетка времена посматрања. Од раздобља 1971-1981. у градским насељима се константно рађа већи број деце него у осталим, како на територији Војводине, тако и у Централној Србији. У релативном износу ове разлике се константно продубљују, а на појаву оваквог тренда у највећој мери утицале су миграције на релацији село-град, преносећи биолошку снагу из села у град и реметећи постојећу равнотежу демографског развоја. Значи, удео броја живорођења на територији Централне Србије увећан је са 39 на 65% за градска, односно умањен са 61 на 35% живорођених у осталим насељима. У Војводини, на почетку периода градска насеља су учествовали са 49%, а у последњем анализираном раздобљу са 62% од укупног броја рођених.

На територији Републике Србије евидентна је снажна просторно-демографска поларизација, па док поједини градски центри и насеља око њих представљају зоне које бележе позитиван природни прираштај и миграциони салдо, друга насеља прате негативне тенденције, где долази до демографског пражњења. Сенилизација села у Централној Србији и Војводини креће се убрзаним током и извесно је да су стална емиграција и дугорочни пад плодности главни узроци тог демографског процеса. То је условило да градови постану главни центри привредног, културног, социо-економског, а сада и демографског развоја, остављајући дубок траг на рурална подручја.

Највећа стопа наталитета на подручју градских насеља Централне Србије забележена је у раздобљу 1971-1981. (18,1‰), да би након тога почела константно опадати до вредности 11‰. У насељима из категорије остала стопа наталитета спустила се са 14,4 на 8,1‰. Константан пад забележен је и у градским насељима на територији Војводине са 16,8 на 10,3‰, док је у осталим насељима за исти временски период она смањена са 13,5 на 8,5‰, имајући у виду занемарљив пораст забележен у раздобљу 1981-1991. у односу на претходни десетогодишњи период (Табела 2.). Поредице стопе наталитета према типу насеља на територија Централне Србије и Војводине, евидентне су разлике у корист градских насеља током целокупног анализираних периода, с тим што су оне најизраженије на централном српском подручју за период 1971-1981. године, 18,1 према 12,5‰, односно 13,2 према 12,3‰ на територији АП Војводине у међупописном раздобљу 1981-1991.

Поредице податке за градска насеља на територијама анализираних макро целина, стопе наталитета у Централној Србији током читавог периода бележе нешто више вредности у односу на подручје Војводине. У осталим насељима Централне Србије опште стопе наталитета, у поређењу са вредностима у Војводини према истом типу насеља, веће су за период прва два анализираних међупописна периода, да би у периоду 1981-2011. оне биле веће у Војводини.

Табела 2. – Стопе наталитета према типу насеља у Централној Србији и Војводини

	Централна Србија		Војводина	
	градска	остала	градска	остала
1961-1971.	17,42	14,42	16,76	13,48
1971-1981.	18,05	12,45	16,20	11,85
1981-1991.	14,81	11,05	13,23	12,25
1991-2002.	11,34	9,68	10,53	9,79
2002-2011.	11,01	8,08	10,31	8,55

Извор: За период 1961–1991.– „Светлана Радовановић (1999)“; период 1991–2011.–ПЗС (1992–2012), ПЗС (2003) и ПЗС (2012)

Према најновијим подацима виталне статистике Републичког завода за статистику, у Републици Србији, без Косова и Метохије, је у 2012.

години рођено 67257 деце, 10844 мање него што је регистровано деценију раније. На подручју градских насеља бележи се 45869 живорођених, 1917 мање него у 2002. години, док је у осталим насељима у истом периоду дошло до смањења од чак 8927, тачније са 30315 на 21388 живорођених. За исто временско раздобље број новорођенчади у централној делу Републике Србије смањено се са 58071 на 49325 или са 35550 на 34370 у градским, односно са 22521 на 14955 у осталим насељима ове области. На територији Војводине такође је уследило смањење броја новорођенчади, како за читаву територију, тако и према типу насеља. Наиме, број живорођених смањен је са 20030 на 17932 или са 12236 на 11499 у насељима градског типа, односно са 7794 на 6433 живорођених у осталим насељима. С обзиром на то да се процес опадања апсолутног годишњег броја живорођених интензивније одвија у деловима земље који представљају рурални ареал, онда се логички може закључити да се постојеће разлике у укупном и броју живорођених према старосним групама жена константно продубљују.

На основу најновијих података, за потребе ове студије, извршена је и анализа броја живорођених за најфертилније кохорте на простору Централне Србије и Војводине према типу насеља. Од укупног броја живорођених у градским насељима на подручју ове две макро целине, у 2012. години рођено је: 31,8% или 14588 деце у кохорти 30-34, а одмах затим 31,7% или 18739 рођених у кохорти 25-29 и 15,9% или 7310 у старосној групи 20-24. За жене становнице осталих насеља важи следеће: 32,6% или 6971 рођених у старосној групи 25-29, потом 29% или 6203 за кохорту 20-24 и 19,4% или 4151 у групи 30-34. Данас у градским насељима Републике Србије процентуално највећи број деце роде мајке старости 30-34, док су у 2002. години то биле жене старе између 25 и 29 година, а потом узраста 20-24 године код којих је за протекли десетогодишњи период забележено смањење. У осталим насељима примат преузима старосна група 25-29, у односу 2002. годину када је најфертилнија кохорта била 20-24. За протекли период забележено је благо смањење броја живорођених код жена старих 30-34, са 4467 на 4151. Када се сагледају најфертилније кохорте жене парцијално за ниво Централна Србија и Војводина, нема сумње да су слични трендови присутни и у овим областима. Још се једино у старосној кохорти 15-19 година већи број деце рађа у осталим насељима, како на подручју Централне Србије, тако и на северном делу територије Републике Србије, али се свакако поставља питање колико ће се још задржати овакав тренд.

Од укупног броја живорођених у 2012. години, у градским насељима Републике Србије (без Космета) рођено је 68,2% деце, наспрам 31,8% у осталим насељима. Анализирајући податке за Централну Србију и Војводину, ситуација је следећа: 69,7% у градским, односно 30,3% у осталим насељима Централне Србије, а затим и у Војводини 64,1% у градским, односно 35,9% живорођених у осталим насељима.

Разлике у фертилитету становништва градских и осталих насеља

Истражујући фертилитет становништва почетком деведесетих на територији тадашње СР Југославије, Горан Пенев у свом раду, кроз анализу постојећих разлика у фертилитету становништва према типу насеља, указује да прецизније одређивање утицаја места сталног боравка на овај феномен није могуће без анализе и низа других чинилаца. Посебно наглашава да разлике у нивоу остварене плодности ове две испитиване субпопулације нису само последица њиховог различитог репродуктивног понашања, већ и изразитих диференцијација у био-демографским структурама (пол и старост), интензитету и смеру природног, односно механичког кретања (Пенев Г., 1999).

Трендови рађања се могу прецизније сагледати преко стопа општег и укупног, а нарочито специфичног фертилитета (Табела 3.).

Табела 3. – Опште стопе фертилитета према типу насеља у Централној Србији и Војводини од 1971. до 2011. године

	Ц. Србија		Војводина	
	градска	остала	градска	остала
1971.	45,98	57,76	50,59	55,59
1981.	56,66	55,24	56,40	51,57
1991.	53,00	55,21	51,79	56,46
2002.	51,78	44,04	41,62	38,47
2011.	45,45	33,23	41,60	36,60

Извор: За период 1961–1991.– „Светлана Радовановић (1999)“; период 1991–2011.–ПЗС (1992–2012), ПЗС (2003) и ПЗС (2012)

Према подацима пописа из 1971. године, женско становништво из насеља категорије „остала“ остваривале су већу општу стопу фертилитета од женског становништва из градских насеља: 57,8% према 46% на територији Централне Србије, односно 55,6 према 50,6% на територији северне српске покрајине. Већ у попису становништва из 1981. године забележене су више вредности истих стопа на територији градских насеља за оба анализирана подручја. У области Централне Србије најизраженије разлике присутне су у последња два пописа, 51,8 према 44% (2002) и 45,5 према 33,2% (2011). Међутим, на подручју Војводини у време спровођења пописа 1991. године већу стопу фертилитета поново остварују жене из осталих насеља, да би у последња два пописа веће стопе поново биле забележене у насељима градског типа, 41,6 према 38,5% (2002) и 41,6 према 36,6% (2011).

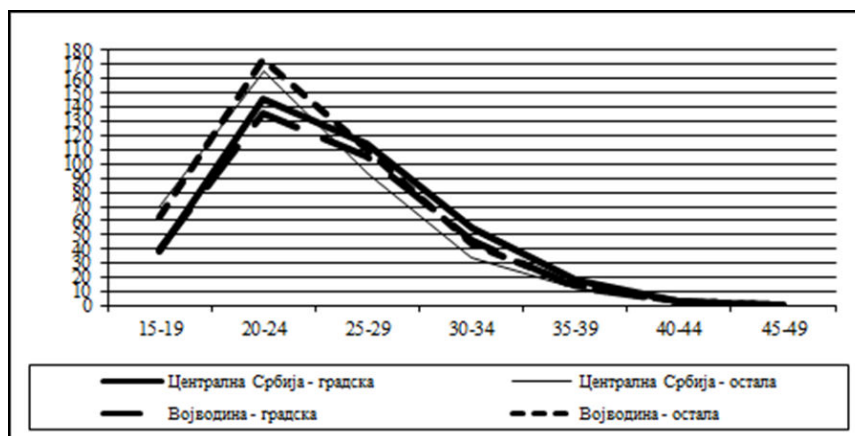
Поредећи стопе фертилитета у градским насељима анализираних подручја, треба истаћи да су оне у периоду 1981–2011. константно веће у Централној Србији, с тим да су се до пописа 2002. године разлике непре-

стано продубљивале. Тада је забележена стопа фертилитета у градским насељима Централне Србије од 51,8‰, за око 10 промилних поена већа него на подручју Војводине (41,6‰). У последњем раздобљу разлика је смањена искључиво због пада стопе фертилитета у градским насељима Централне Србије, са 51,8 на 45,5‰, јер су у Војводини забележене готово идентичне вредности (41,6‰). Једини пут када је у градским насељима на северном подручју територије Србије забележена виша стопа фертилитета, бар када је реч о периоду за који су анализирани подаци, било је 1971. године (50,6 према 46‰). У осталим насељима више стопе фертилитета бележе се у Централној Србији у пописима 1971, 1981. и 2002. године, односно у Војводини у 1991. и 2011. години. Највеће разлике биле су присутне 2002. године, првенствено због драстичног пада фертилитета на подручју осталих насеља у Војводини за период 1991-2002, са 56,5 на 38,5‰, док је у Централној Србији стопа фертилитета износила 44‰.

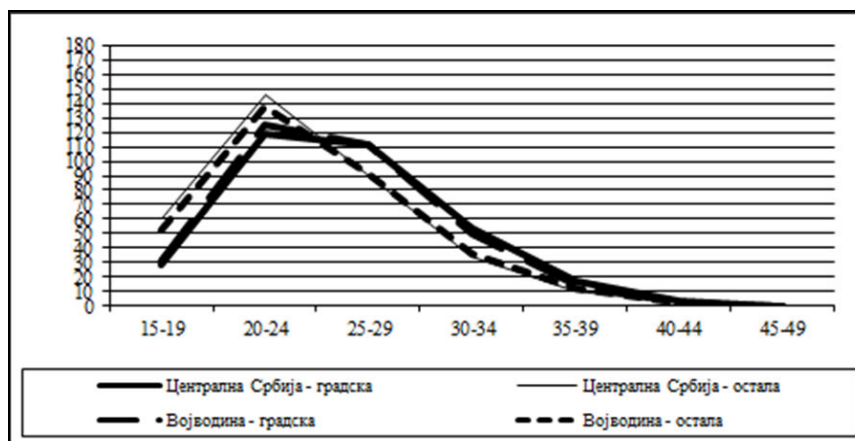
У поређењу са подацима за 1971. годину, стопе фертилитета у осталим насељима за оба анализирани подручја у 2011. години су драстично ниже. Забележено је константно смањење, са 57,8 на 33,2‰ у Централној Србији, које се најинтензивније одвијало у последње две деценије. У Војводини за исти временски интервал стопа је смањена са 55,6 на 36,6‰, с тим да је 1991. године забележен пораст у односу на претходни попис (1981), са 51,6 на 56,5‰.

Анализом специфичних стопа фертилитета (Слика 1. и 2.) за период 1983-1991. (1990-1992. просек) долази се до низа закључака. Наиме, највећи удео у укупном фертилитету, како почетком посматраног периода, тако и с почетка деведесетих, у Централној Србији и Војводини, остваривале су жене старости 20-29, са већим уделом млађе кохорте (20-24). У периоду 1983-1991. градска насеља Централне Србије карактерише константан пад нивоа фертилитета жена старих 15-39, посебно у узрасту 20-24 (са 146,6 на 118,2‰). Забележен је и благи пораст у кохорти 40-44 са 2,4 на 3,3‰ као последица одлагања рађања. Вредности су снижене и у осталим насељима, те се изузетни пад и наставак овакве тенденције могу првенствено приписати нижем нивоу рађања жена млађе старостне доби (15-24), код којих је забележено укупно смањење од око 30 промилних поена.

За разлику од Централне Србије, пад нивоа плодности жена градских насеља Војводине је нешто нижи, а највећа смањења остварена су у кохортама 15-19 (39,8 на 31‰) и 20-24 (са 135,2 на 124,7‰). У осталим насељима северног дела територије Републике Србије, за исти временски период, ниво плодности је умањен у свим фертилним кохортама, посебно код жена старих 20-29, где је укупна специфична стопа смањена за око 55 промилних поена.

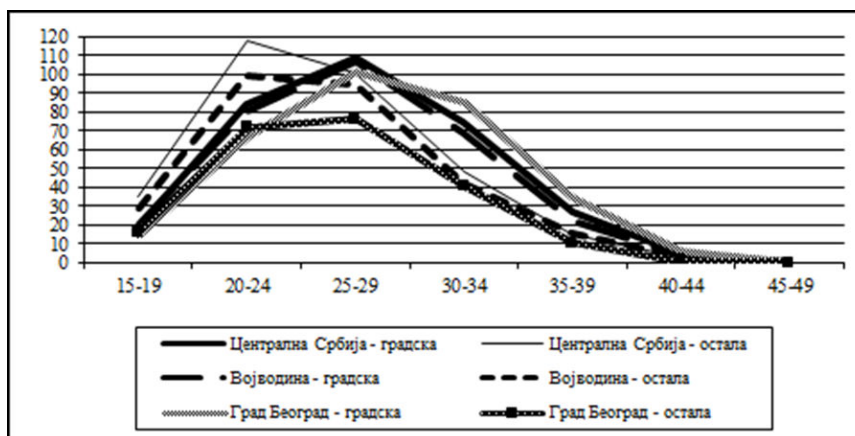
Слика 1. – Централна Србија и Војводина, специфичне стопе према типу насеља, 1983.

Слика 2. – Централна Србија и Војводина, специфичне стопе према типу насеља, 1990–1992.

Најфертилнија старосна кохорта на нисконаталитетним подручјима Републике Србије почетком деведесетих година била је 20-24 године, са вишим вредностима у корист осталих насеља, у Централној Србији 145,5 наспрам 118,2%, у Војводини 137,4 у осталим, односно 124,7% у градским насељима. Нешто мање диспропорције у нивоу специфичног фертилитета у Војводини само су назнака да је становништво овог дела српске територије раније почело усвајати ставове које намеће модернизација друштва. Због присутности тренда одлагања рађања виши ниво плодности у осталим насељима Централне Србије и Војводине, у поређењу са градским, остварен је код кохорте жена 15-19 и 20-24 године.

У последњој деценији становништво наше престонице остварује велики удео у укупно оствареном фертилиту, што првенствено утиче на још већу издиференцираност демографског простора Србије.

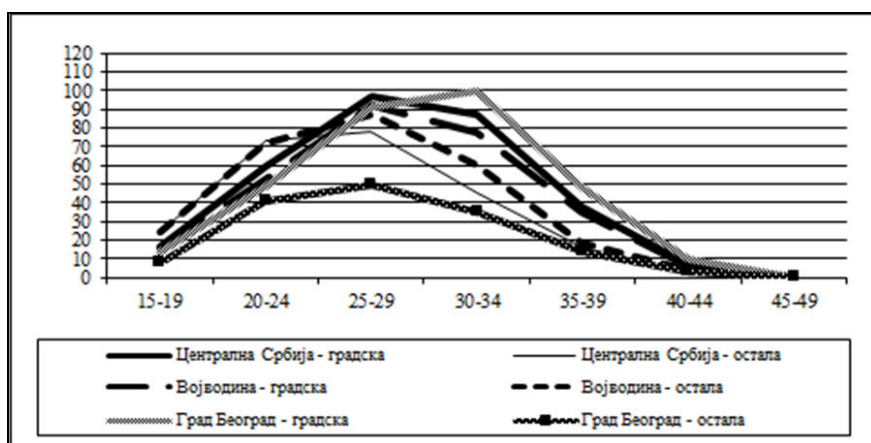

Слика 3. – Централна Србија, Војводина и град Београд, специфичне стопе према типу насеља, 2002.

На простору Централне Србије и Војводине највећи утицај на достигнути ниво плодности у 2002. години имале су старосне кохорте жена 20-34 у градским, односно 20-29 година у осталим насељима. Међутим, дошло је до знатног смањења нивоа фертилитета код жена старости 15-29 година, нарочито у прве две кохорте, па се као последица одлагања рађања евидентирају следеће вредности: у Централној Србији стопа фертилитета за кохорту 15-19 година у периоду 1991-2002. опала је са 28,5 на 19,4‰, односно са 118,2 на 84,3‰ за старосну групу 20-24, а затим и у Војводини са 31 на 20,3‰ и са 124,7 на 80,25‰ за жене старе 15-19 и 20-24 године. Повећање у односу на 1991. годину забележено је за жене узраста 30-44 године, јачим интензитетом у млађе две кохорте, како код становника градских насеља у Централној Србији, исто тако и у северном делу територије наше земље. Специфичне стопе за петогодишта 30-34 и 35-39 године у градским насељима Централне Србије увећане су са 54,1 на 74,76‰, односно са 17 на 26,75‰. У Војводини исте стопе су порасле са 49,8 на 69,02‰ и са 14,3 на 22,3‰.

Поређећи податке за 1991. и 2002. годину, на подручју осталих насеља Централне Србије и Војводине дошло је до смањења специфичних стопа фертилитета код жена узраста 15-24, односно до повећања за кохорте 25-39 година. Смањење је забележено у Централној Србији, са 60,1 на 35,55‰ и са 145,5 на 117,69‰, за старосне кохорте 15-19 и 20-24, док су на територији Војводине у истим старосним групама стопе смањене са 52,9 на 29,2‰, односно са 137,4 на 99,21‰. У односу на деценију која је претходила, у 2002. години забележено је повећање специфичних стопа фертилитета жена старости 25-39 у осталим насељима Републике Србије, са најинтензивнијим порастом за кохорту 30-34 године на територији Централне Србије, са 34,1 на 48,72‰.

Почетком новог миленијума на територији Централне Србије и Војводине према типу насеља бележе се веће специфичне стопе у осталим насељима за жене старости 15-24, односно 25-49 за становнице градских насеља. Евидентно је да су забележене стопе укупног фертилитета у 2002. години далеко испод нивоа који обезбеђује просту замену, али је прихватање савремених репродуктивних норми, под утицајем модерне културе и различитих економских и социјалних услова, далеко раширеније у градским центрима, док је у осталим насељима такав тренд првенствено последица интензивнијег одвијања негативних демографских процеса. У односу на Централну Србију, где је највиши достигнути ниво плодности остварен од жена становница осталих насеља, старих између 20. и 24. године (117,69%), на територији АП Војводине најфертилнији контингент представљају жене 25-29 година у градским насељима са специфичном стопом од 107,29%. Највиши ниво плодности у градским насељима Централне Србије остварен је у кохорти 25-29 (108,84%), а у осталим насељима Војводине 99,21% за жене старости 20-24 године.

Слика 4. – Централна Србија, Војводина и град Београд, специфичне стопе према типу насеља, 2011.

Тренд одлагања рађања се наставља и у другој деценији XXI века, а највећи утицај на достигнути ниво фертилитета у градским насељима имају жене старости 25-34, односно 20-29 година у осталим насељима. У поређењу са подацима из 2002. године, на територији Републике Србије, како на оба нисконаталитетна подручја, тако и на подручју Београдског региона, константно смањење специфичних стопа фертилитета градских и осталих насеља, са тенденцијом даљег пада, присутно је код жена старих између 15. и 29. године, а нарочито за узраст 20-24 године у насељима градског, односно 20-24 и 25-29 неградског типа. Анализирајући поменути

пад, најдрастичније опадање евидентирано је у осталим насељима Централне Србије за кохорту 20-24, са 117,7 на 73,4%, и не само то, већ и смањење са настављањем истог тренда у групама 30-34 и 35-39.ж година, такође у осталим насељима. Аутоматски се поставља питање како надоместити ниво плодности који су ранијих година остваривале жене у млађем репродуктивном добу, ако је чињеница да се српско село сусреће са многобројним проблемима. Поредићи податке два велика подручја, у Војводини је ситуација у осталим насељима нешто повољнија. Не само да су вредности специфичних стопа фертилитета за петогодишта у опсегу од 25 до 44 године веће, уз приближно исте вредности за кохорте 15-19 и 20-24, већ је за разлику од централног, у осталим насељима северног дела српске територије присутна тенденција раста за исте вредности. Специфичне стопе фертилитета за старосне групе 30-34 и 35-39 у насељима која нису градског типа Војводине, у односу на 2002. годину увећане су са 42,6 на 59,8%, односно са 15,3 на 18,9%. Међутим, остаје да се види да ли ће исти тренд бити настављен у скорој будућности.

У 2011. години најфертилније кохорте жена у граду у обе анализиране области Републике Србије исте су као и 2002. године, 25-29 и 30-34 године. Међутим, ако би се осврнули на податке из претходног периода (2002), увели би да, иако процентуално мање учествују у остваривању укупне плодности, као и 2002. године, специфичне стопе фертилитета остварене у кохорти 30-34, за разлику од узраста 25-29 године, имају тенденцију раста. Хипотетички гледано, у неколико наредних година могло би се очекивати да остварени ниво плодности буде највиши баш у овој кохорти. Најрепрезентативнији пример за то је урбано подручје града Београда, где се у односу на протеклу деценију бележи раст специфичних стопа фертилитета код жена узраста 30-34 године (сада најфертилније кохорте) са 84,75 на 99,92%, односно смањење за кохорту 25-29 (раније најфертилнија) са 100,9 на 91%.

У последњој пописној години највише вредности специфичних стопа забележене су: у кохортама 25-29 у градским насељима Централне Србије (96,8%) и Војводине (92,3%), затим 30-34, 87,6% за Централну Србију и 77,6% за Војводину, док су у осталим насељима ових области жене старости 25-29 година, са 77,8% за централни и 87,6% за северни део Републике Србије, а потом и жене старости 20-24 са 73,4% и 71,9%, оствариле највиши ниво плодности. Иако недовољан да обезбеди просту замену генерација, ниво плодности у градским далеко је изнад оствареног фертилитета у осталим насељима. Данас, осим за подручје Београдског региона, како на територији Републике Србије, тако и у Централној Србији и Војводини, још се једино за жене на самом почетку репродуктивне доби (15-19 година) бележи већа стопа специфичног фертилитета у осталим насељима.

На територији града Београда у последњем међупописном периоду долази до крупних промена у погледу достигнутог фертилитета према типу насеља. Разлике у нивоу плодности на релацији градска-остала насеља сада су још драстичније. У градским насељима наше престонице забележен је незнатан пораст стопе општег и укупног фертилитета, увећавањем прве са 43,7 на 49%, односно друге са 1,53 на 1,56 (Табела 4.). Међутим, таква слика нимало није задовољавајућа ако су у Централној Србији забележене знатно ниже вредности истих показатеља, у чију укупну површину и популацију улази подручје и број становника Београдског региона, али и у Војводини где је такође настављен пад опште и стопе укупног фертилитета градских насеља. На другој страни не само да је у осталим насељима великих подручја Републике Србије дошло до смањења нивоа плодности, него се у насељима истог типа на територији главног града може констатовати следеће: смањење опште стопе фертилитета са 31 (2002) на 22,6% (2011) и стопе укупног фертилитета са 1,09 на 0,77.

Табела 4. – Стопе укупног фертилитета према типу насеља у Централној Србији, Војводини и Граду Београду

	Ц. Србија		Војводина		Град Београд	
	градска	остала	градска	остала	градска	остала
1983.	1,87	1,90	1,71	2,03	-	-
1991.	1,67	1,72	1,67	1,66	-	-
2002.	1,60	1,60	1,52	1,42	1,53	1,09
2011.	1,53	1,20	1,4	1,33	1,56	0,77

Извор: За период 1961–1991.– „Светлана Радовановић (1999)“; период 1991–2011.– РЗС (1992–2012), РЗС (2003) и РЗС (2012)

У Централној Србији и Војводини у 2011. години у оба типа насеља забележене су изузетно ниске стопе укупног фертилитета. Иако је некад град по својој репродуктивној моћи био у сенци села, данас се у њему рађа просечно већи број живорођене деце на једну жену. Највишом стопом укупног фертилитета одликује се становништво градских насеља у Београду, док је најнижа забележена код становништва осталих насеља на истом подручју. Просечно најмањи број живорођене деце у градским насељима Републике Србије у 2011. години оствариле су жене у Војводини (1,4), док су најниже вредности од 1,33 забележене на подручју осталих насеља исте области. Стога се може извести закључак да су највеће диспропорције у погледу достигнуте стопе укупног фертилитета присутне на територији града Београда, а затим и у Централној Србији, а најмање у северном делу наше земље.

Закључак

На читавој територији Републике Србије у последњих педесет година десиле су се крупне демографске промене. Феномен недовољног ра-

ђања је проблем са којим се сусреће готово читава Европа. Рађање као позитивна природна компонента непосредно утиче на ревитализацију обима становништва и његове старосне структуре. Настали губици у укупној популацији не могу се надокнадити обезбеђивањем прости репродукције уколико достигнути ниво плодности не буде присутан дужи низ година. Док су са једне стране наша села временом западала у кризу, град је морао да се избори са проблемима недовољне инфраструктурне опремљености, која није могла испратити позитиван миграциони салдо. Данас урбану мрежу градских насеља у Србији карактерише не тако повољан размештај градских насеља са концентрацијом већег дела становништва у највећим градским центрима (Београд, Ниш и Нови Сад).

Насеља која не припадају категорији градских одликују се знатно негативнијим миграционим салдом и природним прираштајем, претежно због исељавања репродуктивно и радно способног становништва. Интензивирање процеса феминизације и сенилизације још неки су од проблема са којима се суочавају рурална подручја у Србији. Регионална демографска поларизација је последица бројних друштвених и економских фактора. Популациони дисбаланс у Србији резултат је позитивног кретања становништва искључиво у већим градским центрима, док су поједини делови територије потпуно девастирани. То је резултирало значајним променама у сфери фертилитета женског становништва које се огледају у драстичном смањењу укупног броја живорођених и смањењу специфичних стопа фертилитета код жена свих узраста у обе анализиране области, рађањем знатно већег броја деце у градским него у осталим насељима, али и све већим уделом броја живорођених на подручју главног града у односу на укупан број живорођених у Србији. Виши фертилитет у осталим насељима Централне Србије и Војводине данас остварују жене старости 15-24 године, док у градским насељима веће стопе фертилитета остварују жене старости 25-49 година. Највеће диспропорције у погледу стопе укупног фертилитета, према типу насеља, присутне су на територији главног града, затим Централне Србије, док су разлике најмање на подручју Војводине.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Антоновић, Ј. (1999). Старење сеоског становништва Југославије, *Становништво*, 1(4), 73–92.
- Брезник, Д., Мојић, А., Рашевић, М., Ранчић, М. (1972). *Фертилитет становништва у Југославији*, Београд: Центар за Демографска Истраживања, Институт Друштвених Наука.
- Брезник, Д. (1991): *Становништво Југославије*. Титоград: Конзорцијум института друштвених наука у Југославији.
- Благојевић, М. (1997): *Родитељство и фертилитет, Србија деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.

- Девечић, М. (2004). Значај брачности за ниво фертилитета, *Демографија*, 1, 73–91.
- Пенев, Г., Стевановић, Р. (1996). Кретање становништва по типу насеља, *Југословенски преглед*, 40(1).
- Пенев, Г. (1999). Природно кретање сеоског становништва Југославије са посебним освртом на фертилитет почетком 1990-их, *Становништво*, 1(4), 45–72.
- Петровић, М. (1993/1994). Проблем недовољног рађања из интердисциплинарне перспективе, *Становништво*, 3(4) и 1(2), 13–28.
- Радовановић, С. (1999). Основне тенденције у демографском развоју сеоског становништва и неки проблеми његове ревитализације, *Становништво*, 1(4), 9–24.
- Радужи, Н. (1993/1994). Непосредни фактори фертилитета становништва, *Становништва*, 3(4) и 1(2), 29–43.;
- Ранчић, М. (1984/1985). Миграције, урбанизација и природно кретање становништва, *Становништво*, 1(4), 5–13.
- Рашевић, М. (1971). *Детерминанте фертилитета становништва Југославије*, Београд: Центар за Демографска Истраживања, Институт Друштвених Наука.
- Стевановић, Р. (1999). Сеоска насеља Југославије: број, просторни размештај и структура према демографској величини, *Становништво*, 1(4), 25–44.
- Тодоровић, Г. (1991). Репродукција и плодност становништва Србије—II део, *Становништво*, 3(4), 7–44.
- РЗС (1992-2012). *Демографска статистика Републике Србије. живорођени, према полу, старости мајке и типу насеља*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗС (2003). *Пол и старост према попису 2011. Књига 2. Старост и пол. Становништво према старости и полу, по насељима*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗС (2012). *Пол и старост према попису 2011. Књига 2. Старост и пол. Становништво према старости и полу, по насељима*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РСЗ (2013). *Витални догађаји у Републици Србији, 2012, Саопштење*, 197(40). Београд: Републички завод за статистику Србије.

Uroš Živanović

DIFFERENCES IN POPULATION FERTILITY BETWEEN URBAN AND OTHER SETTLEMENTS IN SERBIA

Summary

Throughout the territory of the Republic of Serbia in the last fifty years there have been major demographic changes. Incurred losses in the general population can not be compensated by providing a simple reproduction, if the achieved level of fertility is not present for many years. Population disbalance in Serbia is the result of a positive migration of population exclusively in major urban centers, while some parts of the territory are completely devastated. It resulted in significant changes in the field of fertility of the female population which reflect in a drastic reduction of the total number

of live births and in a reduction of specific fertility rates for women of all ages in both analyzed areas, the birth of a vastly larger number of children in urban settlements, in comparison to other settlements, and the ever-increasing trend in number of live births in the capital compared to the total number of live births in Serbia. Higher fertility in other settlements of Central Serbia and Vojvodina nowadays is achieved by women 15-24 years old, while in urban settlements, higher fertility rates are achieved by women 25-49 years old. The largest disproportion of the total fertility rate, by type of settlement, is present on the territory of the capital, then Central Serbia, while the disproportion is the smallest in Vojvodina.